

Антоніна Мовчун, канд. пед. наук,
доцент Київського університету
імені Бориса Грінченка

Борис Грінченко в Києві: адреси, життя і діяльність

Анотація. У статті досліджуються київські адреси Б.Грінченка. Автор «Словаря української мови» жив у Києві з 1902 по 1909 роки. Зазнав тут радості натхненної праці і звідав горе втрати рідних. Автор порушує також проблему збереження пам'яток культури.

Ключові слова: київські адреси, упорядкування «Словаря української мови», «Товариство «Просвіта» у Києві імені Т. Шевченка», україномовна преса, науковець-мовознавець і лексикограф.

Київ – місто сивої мудрості та юної краси. У ньому дивовижно переплелися легенди та історичні реалії. Вулиці, майдани та парки, будинки й собори міста зберігають пам'ять про тих, хто ними ходив, милувався і жив, творив та примножував його славу. Нас хвилює сама думка про те, що ось, наприклад, цією вулицею йшов Тарас Шевченко, ось звідси він вдивлявся в задніпровську далечінь, малював Видубецький монастир. А в цьому будинку жила Леся Українка, на цих пагорбах стояв Андрій Первозванний, пророкуючи славу Києва.

На цій вулиці... У цьому будинку... Скільки славних імен зберігає історія Києва! На жаль, ми ходимо рідним містом, поспішаємо, байдуже минаючи славетні споруди, що ще зберігають подих минулих епох, забуваючи славетні імена, а отже, і власну історію. Хочеться привернути увагу читачів до однієї з таких постатей, яка гідна пам'яті нащадків, – до Бориса Дмитровича Грінченка.

Б.Грінченко – особистість, наділена незламаною силою волі, полум'яною любов'ю до рідного краю, рідкісним талантом і вражаючою ерудицією. Він – невтомний трудівник, феноменальною працездатністю якого захоплювалися видатні його сучасники.

У красному письменстві (прозі, поезії, драматургії), у науці, у виданні популярних освітніх книг для народу, в перекладі європейських класиків, в

українській лексикографії, мовознавстві, фольклористиці – Його ім'я «щодня було на вустах у тисячі людей, то тут, то там – скрізь по Україні, бо в яку тільки сферу українознавства не заглянеш, зустрінеш Б.Д. Грінченка» (І. Липа).

Борис Грінченко змушений був (і не завжди з власної волі) міняти місце мешкання і праці: митецьпобачив світ на Слобожанщині в батьковому хуторі Вільховий Яр під Харковом; учителював на Луганщині (тоді Катеринославщина); півтора року його життя минули задля шматка хліба на Херсонщині в нудній праці помічника земського статистика; видавничій роботі він присвятив чернігівський період життя; науковій і громадській – київський.

Талант Грінченка-мовознавця і лексикографа розкрився в Києві. Тут він створив основну працю свого життя – упорядкував «Словарь української мови», що навічно уславив його ім'я.

Київ завжди вабив Б.Грінченка своєю красою та історією. Він сюди приїжджав ще в 1893 році, коли залишив учителювання в Олексіївській школі Христини Алчевської. Письменник тоді вперше зустрівся з діячами «Старої громади». Враження від Києва висловив дружині: «О, Київ – то не Харків!». Але кошти, які йому старогромадівці запропонували за роботу над Словником, були настільки мізерними, що за них він не зміг би прожити з родиною в Києві, тож прийняв посаду в Чернігівському земстві.

1899 року Б.Грінченко знову в Києві. Приїхав він із Чернігова 12.09 з важливим завданням: рятувати безцінні скарби колекції В.В.Тарновського. У листі до дружини (18.09) повідомляв, що в музеї (колекція знаходилася в підвалі Музею Б. і В.Ханенків)вогко, Шевченкові речі валяються «серед усякого мотлоху й дрантя у якійсь комірчині – там, де сторожі мітли ставлять і ганчірки складають» [2]. Оселився він неподалік від музею в готелі «Англія» на Хрещатику (будинок не зберігся): «Ходить в музей мені недалеко, бо я поселився поблизу за кілька хвилин і я в музеї» [1]. 22 жовтня повідомляв, що через два дні буде повертатися в Чернігів і везтиме з собою Шевченкові експонати з колекції.

А вже через три роки по тому Борис приїхав у Київ виконати свою життєву місію: упорядкувати Словник української мови. Майже півстоліття кілька поколіньучених та культурних діячів збирали лексичний матеріал до цієї праці. Та

єдиним, хто міг викінчити цю роботу, був невтомний Б.Грінченко з його феноменальною працьовитістю та відчуттям повинності перед рідним народом – робітником, що не мав собі рівних. Тож старогромадівці, які добре це розуміли, знову запросили письменника до роботи над словником.

На початку червня 1902 року родина Грінченків оселилася в Києві. Письменник приїхав сюди для каторжної роботи. Тут він зазнав утіхи й насолоди від натхненної літературної, наукової, громадської праці й зазнав горя втрати рідних – єдиної доньки, внука та матері. Родинне лихо зламало митця: Київ став для нього останнім життєвим притулком – на вічний спочинок прийняла його київська земля.

На кандидатурі Б.Грінченка по упорядкуванню Словника наполягав славетний композитор М.Лисенко. До речі, в помешканні саме М.Лисенка Грінченко й розпочав роботу над Словником. Жив тоді композитор на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, 95, нині вул. Саксаганського, де міститься Музей Лисенка.

На цій вулиці, тільки в будинку № 67, була й остання київська адреса Б.Грінченка. Звідси восени 1909 року письменник виїхав у Італію. Думалося, на лікування, а виявилось – у вічність.

Перше наймане короткочасне помешкання Грінченків містилося на Паньківщині (вул. Паньківська, 8, будинок зберігся). Паньківщина початку ХХ ст. – це своєрідний «латинський» квартал тогочасного Києва. Завдячуючи Університету святого Володимира, кадетському корпусу, двом гімназіям, Інституту шляхетних панянок ця територія старого Києва (саме тут здебільшого мешкали викладачі зазначених навчальних закладів) вважалася районом інтелігенції.

З 1914 по 1915 рр. в будинку №8, де недовго перебував Б.Грінченко, працювала редакція педагогічного журналу «Світло», з яким співробітничали Марія Грінченко, Олександр Олесь, М.Рильський, П.Тичина та ін. 1915 року за цією адресою мешкав гімназист, майбутній поет-академік М.Рильський.

З-поміж київських адрес Грінченка слід зупинитися на двох найважливіших. Це насамперед будинок на вул. Гоголівській, 8, в якому родина жила чотири роки (1902 – 1905).

Для України ця будівля має велике загальнокультурне значення. У квартирі №6 на Гоголівській, 8 Б.Грінченко упорядкував славнозвісний «Словарь української мови» – найкращу українську лексикографічну працю. На щастя, будинок зберігся, на ньому встановлено меморіальну дошку Б.Д.Грінченкові (скульптор А.Чемерис). Однак меморіальність кв. №6 не встановлено. У часи Б.Грінченка будівля була двоповерхова, з двома флігелями у дворі, помешкання яких власники теж здавали в найми.

Та нині, коли ми пишемо про це, будинок взятий в риштування, а меморіальна дошка знята. І це викликає тривогу громадськості міста: маємо гіркий досвід нищення пам'яток культури. Ще раз привертаємо увагу: будинок №8 по Гоголівській – цінна історична пам'ятка, він занесений до Зводу пам'яток історії та культури України по місту Києву. І наш святий обов'язок – зберегти цей дім для нащадків.

Робота над Словником була виснажливою. Справді, ніхто, крім Грінченка, не зміг би її виконати ще й тому, що редакція поставила перед упорядником дуже жорсткі умови: словник повинен бути закінченим до 1 листопада 1904 року і виставленим на академічний конкурс, оголошений Імператорською Санкт-Петербурзькою Академією наук. Преміювання переможця взяв на себе фонд, започаткований М.І. Костомаровим. Картотека складалася з 49 тис. слів, зібраних із 1860-х рр. численними діячами української культури. Борис Дмитрович, окрім суторедакційної праці, додатково зумовив для себе право вводити до словника нові лексеми. А вже 49 тис. слів, за переконанням упорядника, – це «мізерія перед справжніми скарбами нашої мови!».

Розпочавши роботу, письменник зауважив: «Думав я, що це справді буде редакування, однак зараз же виявилось, що се буде складання нового словаря з того матеріалу, який дала «Киевская старина» та зі свого».[6; 95].

У листі до В.Гнатюка від 4.ІІ. 1904 року Борис Дмитрович писав: «Роблю словарь і руками, і ногами, і зубами роблю, бо академічний термін близько – хоч розсядься, а постався» [6; 96]. Часу було так мало, що останні роки півтора йому «доводилося сидіти над ним 10-11 год. щоденно». Грінченки закинули не тільки всяку роботу, а й читання та листування. Письменника не зупиняла відмова

редакції виділити кошти на виписування слів. Цю роботу, доки він редагував, безоплатно робила дружина – Марія Загірня.

У словник вводилися навіть матеріали власних численних кореспондентів. Так, упорядник просив І.Франка надіслати терміни, які використовуються в нафтових промислах. В архіві Грінченка зберігаються дві листівки від І.Нечуя-Левицького, у яких славнозвісний класик пропонує Грінченкові слова для введення в Словник.

Праця над словником була завершена до визначеного терміну. Словник – це свідчення наукового подвигу Б.Грінченка та його дружини. Вони виконали за короткий термін роботу, яку чи й змогла б здійснити велика наукова установа.

1906 року Словник було відзначено другою премією М.Костомарова. Працю Грінченка визнали «найкращим малоросійським словником порівняно з усіма, що досі вийшли» [7; 230]. Точна дата закінчення роботи над словником – 4 грудня 1904 року.

«Тільки любов була здатна звершити цей подвиг – звершити працю всеосяжну, завдяки якій (...) у фантастичній лексичній щедрості, в багатющому духовному спектрі постало саме життя народу, постало в усьому розмаїтті, в усій достовірності дум і почуттів» – так оцінив працю Б.Грінченка над Словником Олесь Гончар. [6; 96].

Словник вийшов із друку 1907 – 1909 рр., він містить 68 тис. українських слів від І.Котляревського до початку ХХ ст. Тільки цією однією працею невтомний Грінченко заслужив довічну пам'ять у свого народу.

Працюючи над словником, письменник не припиняв і творчої роботи. У 1903 році опубліковано поетичну збірку «Писання Б. Грінченка». Борис Дмитрович займався літературними перекладами, бібліографічними дослідженнями, збирав фольклорний та етнографічний матеріал, викладав свої замітки й роздуми стосовно національної освіти.

У Києві Б.Грінченко впорядкував альманахи «Дубове листя» (1903 р.), «Досвітні огні» (1906 р., 1908 р.), популярні брошури «Тяжким шляхом. Про українську пресу» (1907 р.), працював над покажчиком «Література українського фольклора 1777 — 1900. Опыт библиографического указателя».

Виходять також його публіцистичні праці «На беспросветном пути. Об украинской школе» (1905), «Якої нам треба школи» (1905), «Народні вчителі і українська школа» (1906), історичний нарис «Братства і просвітня справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького» (1907), підручник «Українська граматка до науки читання й писання» (1907) та ін.

1906 року Академія доручила Борисові Дмитровичу рецензувати книгу Г.Малинки «Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниг., Волынск., Полтавск. и некот. др. губ.). Чернигов, 1902». За рецензію Б.Грінченко отримав золоту медаль. Рецензент розцінив це як визнання Академією його здібностей ученого.

1906 року письменник працює в щойно заснованій газеті «Громадська Думка», редакція якої розмістилася на вулиці Михайлівській, 10.

Ще одна київська адреса Грінченка: у 1906 – 1909 рр. родина мешкала, як ми вже зазначали, на вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 67 (нині Саксаганського). Будинок зберігся. З квартири №8 цього будинку в 1907 році письменник надіслав до Імператорської Санкт-Петербурзької Академії Наук записку «До питання про правопис української мови». Чимало зусиль доклав, щоб у 1907-1909 рр. був опублікований «Словарь української мови» в 4-х томах. Мешкаючи тут, Грінченко розгорнув активну громадську роботу, пов'язану з організацією україномовної преси, із заснуванням Української радикально-демократичної партії та товариства «Просвіта».

З цього будинку Грінченки провідували свою доньку Настю в Лук'янівській в'язниці. Боролися з її смертельною недугою. 1 жовтня 1908 року зазнали горяї втрати. Через кілька місяців, у лютому 1909 року, проводжали в останню дорогу на Байків цвинтар свого єдиного одинадцятимісячного внука Володимира.

Титанічна робота без вихідних і відпусток, пережите горе втрати рідних спровокували в Грінченка вибух пригаслих сухот. Лікування в Будаївці (Боярці) не допомогло.

У серпні 1909 року Грінченко склав заповіт (духівницю). Все своє майно письменник заповів товариству «Просвіта».

Хотів, щоб на кошти від видань і постановки спектаклів за його творами «Просвіта» збудувала українську школу імені Володимира Грінченка і доглядала могили дочки Насті і внука Володимира. Шеститисячну свою бібліотеку письменник теж заповів «Просвіті» з єдиною умовою: зберігати її як неподільний фонд і не змішувати із загальною бібліотекою. Але... Грінченкова бібліотека розпорошена в фондах НБУ імені Вернадського. На жаль, ми й досі не виконали його волі.

На позичені батьком 1000 крб. Борис і Марія у вересні 1909 року їдуть на лікування в Італію. Там Борис Грінченко помер 6 травня 1910 року. 22 травня його поховали на Байковому кладовищі в Києві.

Ми зосередили увагу всього на двох київських адресах Бориса Грінченка. На жаль, ці два будинки без меморіальних дощок. У 2013 році Україна святкуватиме 150-річний ювілей із дня народження свого славного сина. І звичайно ж, на будинок по вулиці Гоголівській, 8 слід було б не тільки повернути меморіальну дошку, а й створити в ньому науково-дослідний центр української лексикографії. А на будинок по вул. Сакаганській, 67 встановити меморіальну дошку, як і на Паньківській, 8.

Київ пам'ятає Бориса Грінченка. Його ім'ям названа одна з центральних вулиць, що починається від Майдану Незалежності.

Та чи не найбільше його пам'ять зберігає навчальний заклад – Київський університет імені Бориса Грінченка. Вищий навчальний заклад IV рівня акредитації Київський університет імені Бориса Грінченка має у своїй структурі 6 інститутів та Університетський коледж, у яких навчається більше шести тисяч студентів.

До сторіччя з дня смерті Б. Грінченка (2010 р.) в адміністративному корпусі Університету (вул. Воровського 18/2) відкрито історико-біографічний Музей Бориса Грінченка.

Чому саме тут? Тому, що і вулиці, і будинки цього київського кварталу пам'ятають його ... 1906 року невтомний Борис Грінченко поспішав сквериком на Бульварно-Кудрявську, 10 (нині Воровського), де розпочало роботу організоване й очолюване ним «Товариство «Просвіта» у Києві імені Т. Шевченка».

Зараз тут, у сквері, напроти цього будинку, біля адміністративного корпусу Університету звівся величний пам'ятник Грінченкові (скульптор М.Обезюк, архітектор М.Босенко), споруджений на кошти студентів викладачів Університету та освітян міста.

Борис Дмитрович заходив і в приміщення Народної аудиторії за адресою Бульварно-Кудрявська, 26. Товариство «Просвіта» проводило тут лекції, літературно-мистецькі вечори з участю М.Лисенка. Тут єдиний раз у Грінченковому житті було вшановано і його ювілейним вечором у зв'язку з 25-літтям літературної діяльності. Тож Грінченкова самовіддана любов до України витає відтепер і в Музеї.

З любов'ю і повагою до Великого Просвітителя підібрано музейні експонати та фонди Музею. В експозиції відтворено епоху Б.Грінченка, його короткий шевченківський вік і титанічну працю.

Всі студенти-першокурсники Університету своє навчання розпочинають із екскурсії у Музеї.

В Університеті створено науково-дослідну лабораторію грінченкознавства, активно розвиваються грінченкознавчі студії, студенти доглядають могилу письменника та його рідних на Байковому кладовищі. Міжнародні конференції, семінари, симпозіуми, щорічні грінченківські читання, студентські науковистудії, конкурси та інша розмаїта робота ведеться у вузі навколо імені Грінченка.

Вважаємо, що цей район міста (вулиці Гоголівська, Воровського), де мешкав Борис Грінченко, де він упорядкував Словник, започаткував роботу товариства «Просвіта» у Києві імені Т. Шевченка», при дбайливому ставленні і за умов необхідної гуманітарної підтримки держадміністрації може стати справжнім історико-культурним центром столиці.

Література

1. Інститут Рукопису НБУВ //Ф III, №42144
2. Інститут Рукопису НБУВ //Ф III, №42146
3. Інститут Рукопису НБУВ //Ф III, №44836
4. Мовчун А. Борис Грінченко: феномен Великого Трударя / Мовчун А.І. // Дивослово. – 2010. – №5 (638). – С.44-49.

5. «Мрії, вистраждані життям..»: до 145-ї річниці з дня народження Б.Д.Грінченка: Кол. монографія (у двох част.) / В.О.Огнев'юк, Н.М.Гупан, Н.П.Дічек [та ін.]. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2009. – Ч.1. – 260 с.; – Ч.2. – 168 с.
6. Погрібний А.Г. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості / А.Г.Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 268с.
7. Отчет о присуждениипремии Н.И.Костомарова. // «Кіевская старина». Т.ХСШ. – 1906. – С. 191 – 230.

М. т. 050- 814- 48 -09